

IUS EST ARS

Ünnepi tanulmányok Visegrády Antal
professzor 65. születésnapja tiszteletére

Szerkesztette

Nochta Tibor
Monori Gábor

Pócs-Kovács Attila professzor
bocsánattal

Pécs, 2015. 11. 27.

Pécs 2015

Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
7622 Pécs, 48-as tér 1.
ajk.pte.hu

Felelős kiadó:
Prof. Dr. Kecskés László dékán

ISBN: 978-963-642-720-7

Nyomdai munkálatok: Kódex Nyomda Kft.
Felelős vezető: Simon Béla
7627 Pécs, Rigóder út 29.

Tartalom

Köszöntő	8
Visegrády Antal életrajza.....	10
Visegrády Antal tudományos közleményei	12
ÁDÁM ANTAL:	
A bölcseletek ontológiai és episztemológiai felfogásairól	35
ANDRÁSSY GYÖRGY:	
Kívánjuk a másság elfogadását! A másság-filozófiáról a sepsiszentgyörgyi diákok 12+1 pontja kapcsán.....	53
CSANÁD ANTAL:	
About the effectivity of a compound law in India	65
BENCSIK ANDRÁS:	
A fogyasztói jogok érvényesülésének lehetséges útjairól.....	73
BERKE GYULA:	
A kollektív szerződés az új Munka Törvénykönyvében	89
BRUHÁCS JÁNOS:	
A nemzetközi jog doktrínáiról	101
DON R. CASTLEMAN:	
Conflict of Conscience: Refusal of a Healthcare Provider to Withdraw Life Support	113
PHILLIPPE CLARET:	
France, année 1958: ruptures et continuités dans la gouvernance de la société politique française.....	129
CSEPORÁN ZSOLT – KOCSIS MIKLÓS:	
A jog hatékonyságának egyes kérdései a Magyar Művészeti Akadémia kodifikációjának tükrében.....	141
DRINÓCZI TÍMEA:	
Összehasonlító jogalkotástan: trendek és kihívások	159
GAÁL RÓBERT – MOGYORÓSI SÁNDOR – TILK PÉTER:	
A helyi rendeletalkotás törvényességi kontrolljának egyes kérdései a Kúria döntései tükrében	179
HERKE CSONGOR:	
A fiatalkorúak elleni büntetőeljárással kapcsolatos jogértelmezési kérdések	197
HORVÁTH ZSUZSANNA:	
A kiterjesztett gyártói felelősség szerepe az Európai Unió körkörös gazdaságának kialakításában.....	213

IVANCSICS IMRE:	
A törvényességi felügyelet a közigazgatásban.....	235
KECSKÉS ANDRÁS:	
A részvénytársaságok irányítási rendszerének szabályai az új Ptk.-ban.....	245
KECSKÉS LÁSZLÓ:	
A jogösszehasonlítás bűvöletében	255
KISS LÁSZLÓ:	
Az alapjog-korlátozás új dimenziói, avagy az állami beavatkozás határai	275
KONDOROSI FERENC:	
Politika és jog: új gyógyszerek az ebola és más járványok ellen.....	283
KÖHALMI LÁSZLÓ:	
A jog és az etika hatékonysága a korrupció elleni küzdelemben.....	293
ANDITYAS SOARES DE MOURA COSTA MATOS:	
Against Plutonomy: Towards a Coming Law	307
MOHAY ÁGOSTON:	
Az uniós jogrend autonómiája	329
JAMES E. MOLITERNO:	
Impartiality and Independence: Misunderstood Cousins	
MONORI GÁBOR:.....	339
A nők hátrányos munkahelyi megkülönböztetése – különös tekintettel az Európai Unióban	345
YASUMOTO MORIGIWA:	
Silk Road, where a wealth of paths cross.....	359
NAGY ZOLTÁN ANDRÁS:	
Carl Schmitt szelleme a büntetőjogban.....	369
NOCHTA TIBOR:	
A polgári jogi felelősség jelenkori kihívásairól – különös figyelemmel a környezetvédelemre	383
PACZOLAY PÉTER:	
A bírói döntések kiszámíthatósága és állandósága	393
MARIJANA PAJVANČIĆ:	
The constitution and gender equality	399
ZOLTÁN PÉTERI:	
Law and Legislation in the Marxian-Socialist Legal Theory.....	411
PETRÉTEI JÓZSEF:	
Az államhatalom szabályozása az alaptörvényben	415
PÓKECZ KOVÁCS ATTILA:	
A királyság államszervezete az ókori Rómában (Kr. e. VIII. - Kr.e. 510).....	435

ANTONIO SILVA SÁNCHEZ – ÁNGEL ACEDO PENCO: La importancia de la <i>affectio maritalis</i> en la concepción de la institución matrimonial en España.....	449
SOMFAI BALÁZS: Jogvita, konfliktus, ember.....	465
SZILÁGYI PÉTER: Jogbölcséleti mozaikok a jog hatékonysága kapcsán.....	471
SZILOVICS CSABA: A modern adórendszer kialakulásának feltételeiről	485
SZMODIS JENŐ: A jogkoncepció változásai a művészetek tükrében.....	489
TAMÁS LAJOS: A titok magánjogi védelme	499
IVANA TUCAK: Bentham's Analysis of Legal Rights	509
ROBERT K. WALSH: Antal Visegrady: Wonderful Colleague and Friend.....	527
KLAUS ZELENY: Das Majoritätsprinzip bei <i>Hans Kelsen</i> und einige gegenwärtige Kritikpunkte	529
ZSIDAI ÁGNES: „Csak a törvény tehet minket szabaddá” – Törvénypozitivisták igazságok.....	555

A királyság államszervezete az ókori Rómában (Kr. e. VIII. - Kr.e. 510)*¹

A római hagyomány szerint Kr. e. 753-ban megalapított városállam etnikailag különböző (latin, szabin, etruszk) elemekből jött létre, amelyek eredeti különállására csak a három törzsnév (*Ramnes*, *Tities*, *Luceres*) utal, hiszen már története kezdetén egységes néppé olvadt össze. Róma egyike a latin népek lakta (*populi Latini*) közép-itáliai városoknak, amelyek felett már korán politikai szupremáciát vívott ki. Így a római királyság létrejöttének monda szerinti története az egyszerűsége és a harmónián alapul, amelynek időtartama a Romulus által Kr. e. 753-ban történt városalapítástól az utolsó király, Tarquinius Superbus Kr. e. 509-ben bekövetkező elűzéséig tartott.² A monda szerint Alba Longa³ uralkodója, Numitor király lánya, Rhea Silva Mars istennel történő fogantatás után ikreket szült: Romulust és Remust. Numitort azonban öccse, Amulius elűzte, az ikreket pedig kitette a Tiberis partjára. A gyermekeket Lupercal, a nőstényfarkas itt, a Tiberis partján elhagyatva találta meg, majd a későbbiekben pásztorok nevelték fel. A monda szerint Romulus és Remus úgy döntött, hogy azon a helyen, ahol kitétték és felnevelték őket, várost alapítanak. Romulus – akit a maga csoportja királyként köszöntött – az általa alapított várost falakkal vette körül, s mivel azt testvére, Remus gúnyból átugratta, Romulus haragját kiváltotta, és ez testvérenek megöléséhez vezetett. Így lett Romulus Róma első monda királya.⁴ Őt még hat király követte a trónon: elsőként Numa Pompilius, akinek nevéhez a hagyomány a vallási kultuszok megszervezését (pl. a Vesta-szüzek papi rendjét), a papi tisztségek létrehozását (Numa a *flamen Dialis* tisztségét viselte is)⁵ és a tizenkét hónapra felosztott naptár bevezetését kapcsolja.⁶ A harmadik mondabeli király, a harcias természetű Tullus Hostilius meghódította a Rómától délre eső területeket, így Róma megszerezte a Latium feletti uralmat, s felszabadult Alba Longa gyámsága alól.⁷ Negyedikként a rómaiak Ancus Marciust választották meg királyuknak, akinek legfontosabb tette a római területek tengerig történő kiterjesztése volt, s egyben hidat vetetett a Tiberisen, valamint a folyó torkolatánál ő alapította meg Ostia kikötőjét.⁸

* tanszékvezető egyetemi docens, PTE ÁJK Római Jogi Tanszék

* A tanulmány a Bólyai János Kutatói Ösztöndíj (2013-2016) támogatásával készült.

¹ Rövid államelméleti tanulmányommal tiszteletemet és nagyrabecsülésemet szeretném kifejezni egykori állambölcséletet oktató tanárom és kedves kollégám, Visegrády Antal professzor iránt.

² GRANDAZZI, Alexandre: *La fondation de Rome*, Paris 1991.

³ ALFÖLDY Géza: *Római társadalomtörténet*, Budapest 2002, 151-176.

⁴ Liv. 1, 10-13.

⁵ KÖVES-ZULAUF, Thomas: *Bevezetés a római vallás és monda történetébe*, Budapest 1995, 241-243.

⁶ Liv. 1, 19-21.

⁷ Liv. 1, 31.

⁸ Liv. 1, 33.

Ancus uralkodása után három etruszk eredetű, szintén szimbolikus jelentőségű király uralkodott Rómában. Az ötödik római királynak tekintett L. Tarquinius Priscus nagyszabású építkezéseket valósított meg (lerakatta a capitoliumi Iuppiter-templom és a Circus Maximus alapjait), Róma városfalait is megerősítette, megreformálta a hadsereget, és fényes ünnepi játékokat rendezett.⁹ Őt követte a legnépszerűbb római király, Servius Tullius, akinek nevéhez a *census* bevezetése, valamint a római nép vagyoni osztályokba sorolása kapcsolódik.¹⁰ Uralkodásának végével megszűnt az igazságos és törvénytisztelő királyi hatalom, ezért utódjára, az utolsó római királyra az utókor a Superbus (gőgös) melléknevet ragasztotta. Bár zsarnokként uralkodott, ennek ellenére sikeres katonai vezető volt, békeidőben pedig több építkezést befejezett, csatornáztatta Rómát (megépíttette a Cloaca Maximát). L. Tarquinius Superbus tirannikus uralkodásának egy L. Iunius Brutus vezetésével kitört felkelés vetett véget, és Kr. e. 509-ben elűzték Rómából, amely egyben a királyság megszűnését is eredményezte.¹¹ Kérdésként merül fel, hogy a mondai hagyomány miként egyeztethető össze a történeti hűséggel. A királyság korszakaként jelölt csaknem 245 év felveti annak gyanúját, hogy a hét király története kitalált, és nem szolgál mást, mint a 7 generáció (7x35 év) által felölelt időszak mesterséges kitöltését. A több évszázad óta tartó szakirodalmi viták és a legújabb archeológiai felfedezések ellenére sem mondhatjuk azt, hogy Róma alapításának és a királyság történetének kérdése végképp nyugvópontra jutott.¹² Még a 20. század elején is általánosan elfogadott volt az a Mommsen által képviselt nézet, miszerint a római királyság fennállása egész ideje alatt egységes államforma volt, mely a maga intézményeivel lényeges változtatások nélkül fejlődött egészen a köztársasági államforma kialakulásáig.¹³ Napjainkra azonban általánosan elfogadott nézetnek tekinthető, hogy ezt az időszakot két szakaszra bontsuk: egyrészt a Róma megalapítását megelőző, a későbbi város területének és benépesedésének történetére, másrészt a város megalapításának és az etruszk uralomnak az időszakára.¹⁴ Az első korszak, mely így a Róma fölötti etruszk uralom kezdetéig tartott, a patriarchális királyság időszaka (Kr. e. 753?-tól a Kr. e. 616?-ig),

⁹ Liv. 1, 35-38.

¹⁰ Liv. 1, 44-45.

¹¹ MARTIN 1982, 7-19.

¹² L. DUMEZIL, George: *L'héritage indo-européen à Rome*, Paris 1949. A mondai hagyomány mögött Dumézil egy sajátos indoeurópainak tekintett társadalmi és kulturális hagyományt vél felfedezni. Eszerint a római isteni triász, *Iuppiter-Mars-Quirinus* nem más, mint a római vallás összhangba hozása a társadalom hármass hierarchikus struktúrájával. A „*funkcionális hármass felosztás*” szerint a társadalmi hierarchia csúcsát azok alkotják, akik a politikai hatalmat gyakorolják, mert kapcsolatban állnak az istenekkel, vagyis a királyok és a papok (Iuppiter). A második funkció a katonai, vagyis a közösség védelmét ellátó harcosok, akik a háború istenéhez kapcsolódnak (Mars). A harmadik funkció a gazdasági fejlődést, a fennmaradást kívánja biztosítani. Ők a pásztorok, földművesek és a kézművesek. Legnagyobb számban ők vannak jelen a társadalmi hierarchiában és a termékenység istenségek oltalma alatt állnak (Quirinus). Ha Dumézil elméletét a mondai királyok történetére alkalmazzuk, akkor Romulus a politikai szuverenitás megteremtője, Numa pedig a vallási intézmények létrehozója, így ők az első funkció megtestesítői. Tullus Hostilius, a harcos a második, míg Ancus Marcius, a gazdasági virágzás létrehozója a harmadik funkciónak felel meg.

¹³ MOMMSEN, Theodor: *Römisches Staatsrecht I-II.*, Leipzig 1874, 3-15.

¹⁴ GAUDEMET, Jean: *Les institutions de l'Antiquité*, Paris 1991, 121-136.

amelynek megjelölésére a *praeetruszk* vagy *latialis*, illetve még *latin-sabin* parasztkirályság elnevezések is használatosak. A királyság második korszakának a Róma feletti etruszk uralom időszaka tekinthető (Kr. e. 616-510-ig?), amelynek során jelentős gazdasági, társadalmi és politikai változások mentek végbe, amelyek a közjogi intézményekre is alapvető befolyással bírtak.¹⁵

1. A patriarchális királyság kora

Róma alapításának Kr. e. 753-hoz kötése a legendák körébe tartozik. A területen már sokkal korábban letelepedtek különböző népcsoportok, míg a város alapítását ennél későbbi időpontra helyezhetjük. E két időpont között archaikus időintervallumot a nemzetség (*gens*) szervezeti megjelenése és a szövetségi királyság kora jellemzi.¹⁶

1.1 A falvak és a nemzetség megjelenése

A későbbi ókori Róma területét már a Kr. e. XII. századtól kezdődően latin népek lakták, amelynek bizonyítékait a régészet már hitelt érdemlően bizonyította. A római hét domb körül talált temetkezési helyek léte, s az a régi felfogás, hogy a halottakat a városon kívül kell eltemetni, arra enged következtetni, hogy a Kr. e. VII. században a város még nem létezett. Ezen a területen élők falvakban laktak, amelyeknek megvoltak a saját kultikus szokásai, egymással a fontosabb vallási ünnepek alkalmával kerültek kapcsolatba.¹⁷

Ezeknek a falusi közösségeknek az archaikus szerveződését a nemzetségek (*gentes*) biztosították. A nemzetség (*gens*) eredetileg a családok vérségi kapcsolaton alapuló közössége, melyet a nemzetségtagok (*gentiles*) hagyománya egy közös férfi ősré vezet vissza. A nemzetséghez tartozás szempontjából csak az atyától való leszármazás (*agnatio*) számított, ezért a nemzetség teljes jogú tagjainak egyedül az atyák (*patres*) és leszármazói (*patricii*) voltak. Ez a származásbeli közösség jut kifejezésre a közös nemzetségnévben (*nomen gentilicium*). A *gens* egyúttal politikai közösség is, mivel az itáliai őslakosság nemzetségek szerint telepedett meg, így a *gens* idővel a nemzetségi területen élő családok, azaz vérrokonközösségek összességét jelenti. A terület (*pagus*) a *gens* közös tulajdona, amit a családok legelőként használhatnak háziállataik számára. A *gens* belülye volt az igazságszolgáltatás, a nemzetségszű ítélezett a tulajdon körüli vitákban, a büntetőügyekben, a nemzetségi erkölcsöt sértő vétségekben. A politikai hatalom mellett a *gens* egyúttal kultikus közösség is, saját nemzetségi istenségekkel, ünnepekkel, temetkezési helyekkel és szokásokkal. A nemzetségtagok erkölcsileg kötelezve voltak egymás támogatására.¹⁸

A nemzetség politikai hatalmának forrását és terjedelmét a *patronus* és a *cliensei* közötti viszony határozta meg. Így elsőként azt a *cliensi* viszonyt kell meghatározni.

¹⁵ FERENCZY Endre: *Itália őskora és az itáliai népek története a római királyság bukásáig*, Budapest 1989, 28-32.

¹⁶ RICHARD, Jean-Claude: *Les origines de la plèbe romaine, Essai sur la formation du dualisme patricio-plébéien*, Rome 1978, 135-194.

¹⁷ Alföldy, i.m., 21-27.

¹⁸ BONFANTE, Pietro: *Historie du droit romain I.*, Paris, 1928, 73-85.

A *patronus*ok társadalmi súlyát növelte, hogy a föld nélküli parasztság nagy tömegeit sikerült *cliens*ként magukhoz kapcsolniuk. Ezek az engedelmeskedők (*clientes*) egyrészt a legyőzött népek tagjaiból (*dediti*), részben olyan szabadokból kerültek ki, akik a *gens* nyújtotta előnyök érdekében szolgálataikat (*applicati*) önként felajánlották. A *clienset* (*cluere*, azaz: „hallgatni valakire”) személyes hűségen (*fides*) alapuló viszony fűzi *patronus*ához, akinek különböző, gazdasági, katonai és egyéb munka jellegű szolgáltatásokkal (*operae et obsequium*) tartozik, viszonzásként tőle ingyenes, bár tetszés szerint visszavonható használatra (*precarium*) megélhetést nyújtó földet kap, továbbá szükség esetén anyagi támaszt és védelmet. Ennek megsértése a szakrális jog súlyos sérelme, mely a *patronust* mint elátkozottat (*sacert*) a közösség megvetésének teszi ki.¹⁹ A *cliensi* rendszer kiterjedtségét a későbbi korokból származó adatok is alátámasztják (így például Kr. e. 495-ben a szabin eredetű Claudiusok nemzetsége elhagyta a Sabinus hegyek vidékét, a tágabb családot mintegy ötezer főnyi *cliens* követte).²⁰

1.2 A nemzetségi arisztokrácia és a latin szövetségi királyság (Kr. e. VIII-VII. sz.)²¹

A Kr. e. VIII. századtól Róma területe lényeges változásokon ment keresztül. A temetkezési helyeken található halotti tárgyak gazdagsága egy gazdaságilag kivételezett csoport meglétére utal, amiből arra következtethetünk, hogy ekkorra az arisztokrácia már megszületett. Az állattenyésztésről a földművelésre áttért családok a nemzetségi földek egy részét kisajátították, s azt mint *ager privatust* családi magántulajdonná alakították, a másik része pedig mint *ager publicus* közösségi tulajdonba került. Mindez elindította a családok közötti vagyoni és társadalmi differenciálódást, mely bizonyos politikai előjogok alapja lett. Korábban a történettudomány azt feltételezte, hogy a vagyoni különbségek a termelési mód különbözőségéből fakadtak, vagyis a földműveléssel foglalkozókat a pásztornépek leigázták. Az újabb irodalomban ez az ellentét már meghaladottá vált, és a társadalmi tagolódás alapjának inkább a nagyobb földterületeket birtoklók és a legeltetésre, földművelésre alkalmas földterületekkel nem rendelkezők közötti különbség tekinthető. Ebben az időszakban lépnek szövetségre a nagyobb nemzetségek és hozzák létre az egyes falvak közötti szövetséget, amely szövetségi tanácsot működtet (a későbbi szenátus őse), amely majd a királyt is megválasztja.²²

Az első király megválasztása időben nagyjából egybeesik Romulus mondabeli királyságával, azzal a jelentős eltéréssel, hogy a város alapítása még nem történt meg, így a latin szövetség által választott király még nem a városuralkodója. A királyi tisztség ekkor még nem öröklődik az egyes dinasztiákon belül, hanem választás útján elnyert méltóság. Erre utal az úgynevezett „király menekülésének” (*regifugium*) intézménye is, mely szerint minden évben a király öt napra jelképesen

¹⁹ Köves-Zulauf, i.m., 55.

²⁰ Plut. Publicola 21, 9 „Volt a szabinok közt egy Appius Clausus nevű férfiú ... úgyhogy végül is ötezer szabin családot vitt magával Rómába asszonyostul és gyermekestül.”

²¹ ALFÖLDI András: *A korai Róma*, Máriabesnyő – Gödöllő 2009, 11-34.

²² HUMBERT, Michel: *Institution politiques et sociales de l'Antiquité*, Paris 2011¹⁰, 225.

elmenekül.²³ Ez a rítus a király alávetettségét szimbolizálja a család és nemzetségfők tanácsával szemben, hiszen a hatalom, amit ekkor az *auspicium* kifejezés jelöl, visszaszáll a családfőkre (*patres*). Ezt fejezi ki az ősi római közmondás is, miszerint „*auspicia ad patres redeunt*”, vagyis a „hatalom visszaszáll az atyákra”.²⁴

Ha a király meghal, megölik, vagy a háborúk során eltűnik, akkor uralkodását *interregnum* követi. Az *interregnum* a korai primitív királyság jellegzetes intézménye. Ennek alapján az atyák mindegyike rövid időre, öt napra gyakorolhatja a teljes királyi hatalmat, minden különösebb beiktatási ceremónia nélkül. Így a királyi hatalom nem más, mind a családfők hatalmának átruházása a nemzetségfők közösségére. A királyság intézménye a családfők által gondosan kimunkált kompromisszum eredményeként jött létre, amelynek értelmében hatalmukat a királyra ruházták, de csak az általuk választott királyra. Az *interregnum* intézménye az etruszk királyoknál eltűnik, majd később a köztársaság keretei között újra felbukkan, hogy a két konzul egyidejű eltűnése esetén fennálló hatalmi űrt kitölthesse.²⁵

Az *auspicium* alapvető jelentőségű fogalom a római közjogban, hiszen ez fejezi ki azt a hatalmat, hogy valaki jogosult az istenekkel kapcsolatba lépni, és a döntések előtt tőlük megerősítést kérni. Az istenektől érkező megerősítő vagy tiltó jelnek az égbolt *augurok* által kijelölt részén (*templum*) kellett feltűnnie. Magát a jelet elsősorban a madarak repüléséből, vagy egyéb meteorológiai jelenségekből lehetett értelmezni. Ennek szabályait a madárjósok könyvei, a *ius augurum* tartalmazta. Így minden fontosabb döntés előtt, például háborúba, harcba indulás előtt, táborverés alkalmával, népgyűlés összehívásakor szükség volt az istenségek megerősítő jóváhagyására. Így az *auspicium* a római hatalom alkotóelemévé lett.²⁶

Felmerül a kérdés, hogy milyen aktus hatalmazta fel a királyt az égi jelek vizsgálatára? A korai királyi hatalom két forrása között tehetünk különbséget. Beszélhetünk egyrészt rituális-szagrális, másrészt politikai-civil forrásokról. A rituális-szagrális alapján a király – akiből a köztársaság korára magisztrátus lesz – Iuppiter áldása alapján bármikor jogosult *auspiciumot* kérni. Erre a szagrális megerősítés kérésére pedig a nemzetségfők (*gentes*) tanácsa hatalmazta fel a választott királyt (politikai-civil forrás). A gyakorlatban ez úgy valósult meg, hogy a *patres* (nemzetségek képviselői) maguk közül *interrexet* választottak, aki majd kijelöli a király (*rex*) személyét. Vagyis a nemzetségfők nevében a király jogosulttá válik Iuppitertől megerősítést kérni. Így hatalma is csak ezen a döntésen nyugszik. A nép a király személyének megválasztásakor semmilyen szerepet nem játszik. Hatalma csak a nemzetségfők akaratából jöhet létre.

²³ MAGDELAIN, André: *Cinq jours épagomènes à Rome*, in: *Jus Imperium Auctoritas. Études de droit romain* (Collection de l'École Française de Rome-133), Rome 1990, 279-303.

²⁴ MAGDELAIN, André: „*Auspicia ad patres redeunt*” (1964), in: *Jus imperium auctoritas. Études de droit romain*, Collection de l'École Française de Rome 133, Rome 1990, 427-473.

²⁵ L. MAGDELAIN, André: „*Auspicia ad patres redeunt*” (1964), in: *Jus imperium auctoritas. Études de droit romain*, Collection de l'École Française de Rome 133, Rome 1990

²⁶ SCHEID, John: *La religion des Romains*, Paris 2007, 95-100.

1.3 A patriarchális királyság államszervei és azok jogkörei

A patriarchális királyság időszakában a király a *gentes* szövetségének vallási és politikai vezetője, a latin királyokat tehát egyben papnak, hadvezérnek és bírónak is tekinthetjük.²⁷ Együttal a szövetséget alkotó csoportok vezetője is, jelentős teret hagyva a nemzetségfők tanácsának. Két jelentős közbűncselekmény feletti ítélkezés ugyanis a nemzetségfők tanácsának felügyelete alatt maradt: az emberölés (*parricidium*),²⁸ vagyis egy családtag, *pater* megölése; és a hazaárulás (*perduellio*),²⁹ amely a közösség ellen irányult. A király csak magánbűncselekmények esetén járt el.

A király hadvezéri funkciójából fakad a nemzetség keretein túllépő katonai szervezetrendszer. A *curiák* ennek a szükségszerűségnek feleltek meg. A népességet a király körül összegyűlt három törzsbe (*tribus*) sorolták be (*Titius*, *Ramnes*, *Luceres*), s bár a nevek etruszk hangzásúak, eredetük a latin időkre nyúlik vissza. Mindegyik törzset egyenként 10-10 *curiára* osztották fel. A *curia* (*co-viria*, azaz „férfiak együttese”) eredetileg patrícius lovas katonákból és a kliens segédcsoportból álló katonai egység, amelyet egy ugyancsak *curiának* nevezett kerület tud kiállítani. A 30 *curia* mindegyikének élén a *decurio* áll, oldalán a *flamen curialisszal*, a kultuszközösség vezetőjével. A *co-viria* egyúttal a harcostársak bajtársiasságára is utal, s ez lett a szabad rómaiak (*Quirites*) megjelölése is (ezzel állítjuk szembe a rabszolgákat, a *latinusokat* vagy éppen a *peregrinusokat*).³⁰

A *curiák* gyűlésén, a *comitia curiatán* meghatározó szerepet játszanak a nemzetségfők leszármazói. A *comitia curiata* egy patriarchális tanácsnak tekinthető, melynek keretei között természetesen a *cliensi* viszonyon keresztül lehetett jelentős befolyást szerezni. Így amikor majd később az etruszk uralkodók a nemzetségfők uralmát meg kívánják törni, előbb létre kell hozniuk egy ezzel konkuráló újabb népgyűlési formát (ez lesz majd a *comitia centuriata*), megtartva az előbbieket működését is. A *comitia curiata* feladatkörébe tartozott a kultuszok folyamatosságának biztosítása, valamint döntöttek az örökbefogadási ügyekben, s ezzel a *gentes* fennmaradását, a társadalmi béke megőrzését segítették elő. Ebből a célból évente két alkalommal (március 24-én és május 24-én) a *pontifex maximus* összehívja a *curiák* gyűlését, amelynek neve ekkor *comitia calata*.³¹ Mivel a család kultikus közösséget érinti, ennek a gyűlésnek a hatáskörébe tartozik az ősi jogban az örökbefogadás (*arrogatio* vagy *adrogatio*) és a végrendelkezés (*testamentum in comitiis calatis*), amelyekhez a népgyűlés hozzájárulása szükséges. A *comitia calata* a nemzetségbe történő felvételt jelentő *adrogatio* mellett döntött a gensből való távozás (*detestatio sacrorum*), illetve egy nemzetségtagnak egy másik nemzetség tagjával történő házasságkötéséhez (*gentis enuptio*) való hozzájárulás

²⁷ MARTIN, Paul-Marius: *L'idée de royauté à Rome. Haine de la royauté et séductions monarchiques (de la Rome royale au consensus républicain)* I, Clermont–Ferrand 1982, 71–198.

²⁸ MAGDELAIN, André: « *Paricidas* », in: *Jus Imperium Auctoritas. Études de droit romain* (Collection de l'École Française de Rome-133), Rome 1990, 519–538.

²⁹ MAGDELAIN, André: *Remarques sur la «perduellio»*, *Historia* 22 (1973), 500–518.

³⁰ PÓKECZ KOVÁCS Attila: *A királyság és a köztársaság közjogi intézményei Rómában*, Pécs 2014, 18.

³¹ BENEDEK Ferenc – PÓKECZ KOVÁCS Attila: *Római magánjog*, Budapest–Pécs 2014², 119–20.

kérdésében is. A *comitia curiatának* azonban, akárcsak a királynak, nincsen törvényhozó hatásköre: a királyság korában az egyedüli jogforrás a szokásjog.³²

Amikor Livius Romolusnak tulajdonítja egy száz főből álló, a királynak tanácsot adó testület létrehozását, akkor közel áll a történeti valósághoz. Ugyanis ez a tanács vagy *senatus* (*seniores*, régieket jelent) – amelynek tagjai a nemzetségfők voltak – megelőzi a királyt, hiszen ő választja, továbbá domináns szerepet játszik a *rex* mellett az állam kormányzásában is. A *senatus* emellett a Fetiales papi testülettel együttműködve fontos szereppel bírt a más népekkel való kapcsolat intézésében is. Az *interregnum* ennek ékes bizonyítéka. Így a királyság intézménye az arisztokrácia, illetve a *senatus* uralma alá kerül, tehát a hatalmat a nemzetségfők gyakorolják.³³

Összegzőként megállapíthatjuk, hogy a Kr. e. VII. század végére, Róma városának alapításának idejére a családfői (*patres*) arisztokrácia uralja az általa létrehozott királyságot. A város alapításának idejére ez az arisztokrácia meg is erősödött, mivel a legfontosabb papi tisztségeket (pl. *flamen Dialis*) soraikból töltik be, illetve a *cliens* rétegen keresztül nagy mennyiségű katonával látja el a hadsereget, egyúttal a lovasságot is biztosítva.³⁴ Ezzel létrejött egy születésénél fogva előjogokkal rendelkező előkelő réteg, amely saját magát a *patres* szóval illette, és az új irányító elit részévé vált (*patricii*, azaz a *patres*ek leszármazói). Itt kell megjegyeznünk, hogy a patrícus szónak ebben a korban még nem tulajdoníthatunk a patrícus-plebejus ellentétből fakadó értelmet, hiszen a plebejus réteg csak a Kr. e. V. század elejére jött létre.³⁵

2. Az etruszk királyság (Kr. e. 620? –509)

A Kr. e. VII. század végén az etruszk városok két hatalmas földrajzi tömbben helyezkedtek el Róma városa körül. Az egyik északról – a mai Toscana területéről – indulva, a másik délről Campania irányából vona fennhatósága alá a köztes területen található Latiumot. Róma területének etruszk meghódítása több mint egy évszázad alatt zajlott le Kr. e. 620 és 509 között. Ez idő alatt alapították Róma városát, egységes királyság jött létre, amely a patrícus előkelők hatalmát megtörte, egyúttal autoriter uralkodási formát vezetve be, a nép felé fordulással egy időben. Az etruszk uralkodók egy új hatalmi modellt is létrehoznak, amit a nép által kedvelt király képének kialakításával valósítottak meg, a hagyományos arisztokrácia háttérbe szorításával (a korábbi hatalmi elit korlátozása mögött feltehetően az ebben az időszakban kialakult görög *tyrannis* modell is például szolgálhatott).³⁶

2.1 Az etruszk hódítások és Róma alapítása

Az etruszk nép eredete a mai napig tudományos viták kereszttüzében áll. Herodotosz szerint az etruszkok Kis-Ázsiából érkeztek volna tengeri úton,³⁷ egy másik felfogás

³² GAUDEMET, Jean: *Institution de l'Antiquité*, Paris 1982², 264-276.

³³ Martin, i.m. 198-217.

³⁴ COSME, Pierre: *L'armée romaine*. VIIIe s. av. J.-C. – Ve s. ap. J.-C., Paris 2009, 12-13.

³⁵ Richard, i.m. 435-597.

³⁶ Martin, i.m. 261-286.

³⁷ Herod. I, 94.

szerint szárazföldön, az Alpokon átkelve telepedtek le Itáliában, a XIX. század végén pedig tudós körökben ismert volt egy olyan felfogás is, hogy – mivel az etruszkok a halotthamvasztó kultúra hordozói – inkább északról érkezhettek. Dionysios Halikarnassus és hívei már az ókor óta úgy vélik, hogy az etruszkok nem vándoroltak be sehonnan sem, hanem Itália őslakói voltak (*autochtón*-elmélet). A kutatók jelentős része azt a kompromisszumos elméletet fogadja el, miszerint az etruszkok olyan civilizációt alkottak, amely helyben (*in situ*) fejlődött, és az évszázadok során különféle etnikai elemeket is magába fogadott.³⁸ Mindenesetre az etruszk nép a Kr. e. VII. századtól kezdődően feliratokkal is bizonyítottan jelent volt az Appennin-félszigeten. Az etruszk nyelv az indoeurópai nyelveket megelőzően alakult ki (egyes feltevések szerint a nyugat-anatóliai vaskori nyelvekkel mutat analógiát). Az etruszk nyelv kérdése inkább az eredettel kapcsolatos probléma, mivel olvasása már nem okoz problémát a kétnyelvű (pun-etruszk) feliratoknak köszönhetően. Társadalmuk alapvetően két nagy csoportra oszlott, az előkelőkre és a nem szabad alávetettekre.³⁹

A Kr. e. VIII. században Itália nagy részére a falusias, tanyasias (*vicus, pagus*) települési forma volt a jellemző. Két térségben azonban már ettől az időszaktól kezdődően fejlett városokkal is találkozunk: a görögök által gyarmatosított Dél-Itáliában (Magna Graecia) és az etruszkok által lakott területeken. Az etruszk urbanizációt részben az antik szerzők leírásai, részben a régészeti kutatások eredményeképpen ismerjük. Az etruszkok ugyanis egy sajátos szertartás (*ritu Etrusco*) során alapították meg városaikát, amelyeket általában városfallal vettek körül, és előre meghatározták a kapuk helyzetét.⁴⁰ Városaikát a négy világtájnak megfelelően négyfelé osztották (latin elnevezéssel *cardo* és *decumanus* vonal). Miután az itáliai félsziget déli részén létrejött fejlett kereskedelemmel rendelkező görög gyarmatvárosok (Krotón, Sybaris, Poseidonia, Tarentum) veszélyeztették az etruszkok hegemoniáját, ami az északi és a déli etruszk területek egyesítéséhez vezetett. Ennek következtében az etruszkok kiterjesztették befolyásukat Latiumra is. A rómaiak tőlük tanulták meg az írást, és az építészeti kultúrájukat, valamint a fejlett földmérésre vonatkozó ismereteiket is átvették. Az etruszk kereskedelem prosperitásának hatására a rómaiak gazdasági élete is fellendült vallási kultuszaik (pl. a jóslás tudománya, amit a rómaiak *disciplina Etrusca* elnevezéssel illeltek) is modellként szolgáltak számukra. Maga az etruszk nyelv azonban csak kis mértékben gyakorolt hatást a latinra, így feltételezhetően a hivatalos államnyelv az etruszk uralkodók idején is a latin maradt. Így megállapíthatjuk, hogy Róma városát is Etruriában alapították meg. A fennálló latin királyságot, amely a *gentes* szövetségén alapult, felváltotta a városkirályság. Ennek következtében a történetírás által Róma utolsó három királyának tekintett uralkodó valójában Rómának, mint városnak az első három uralkodója. Közülük ketten etruszk származásúak: az első király, Tarquinius Priscus és az utolsó, Tarquinius Superbus, míg Servius Tullius kapcsolódik az etruszk dinasztiához.⁴¹

³⁸ Humbert, i.m. 229.

³⁹ Alföldy, i.m. 19.

⁴⁰ Varro, ling. 5, 143.

⁴¹ Alföldi, i.m. 117-150.

Róma városának megalapítását így az etruszkokhoz köthetjük, amelynek egyrészt régészeti bizonyítékai vannak, másrészt a város és az azt körülvevő városfalak (*pomerium*) jogi meghatározása is erre utal. A Kr. e. VII. századtól kezdődően Róma régészeti arculata jelentősen megváltozott. Fontos urbanisztikai változások zajlottak le. Ezeknek a változásoknak a kiindulópontja a mai Forum mocsaras vidékének lecsapolása volt. Erről a környékről eltűntek a korábban jellemző kunyhószerű épületek, és a tereket is elkezdik kövezettel borítani. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Róma városának alapítása az etruszk uralom idejére esik. A város alapítását a Kr. e. 620–580 közötti időszakra datálhatjuk. Az új Forum lett a gazdasági és politikai központ. A korábbi falvak egységesítésével létrejövő város elsőként a korábbi temetkezőhelyeket számolta fel, azokat a város határain kívülre száműzték. Ebből az időszakból származik a Regia épülete (kapcsolatban áll a királyt jelentő *rex* szóval), valamint a Vesta-templom lekövezése, amely a város szent helyévé is lett. A Capitoliumon az első etruszk király, Tarquinius Priscus templomokat emeltetett az etruszk eredetű isteni triáznak (Iuppiter, Iuno, Minerva). Az etruszk királyok cirkuszt építettek, kialakították az állatokkal történő kereskedelem helyéül szolgáló vásárhelyet (Forum Boarium). A város alapításáról fennmaradt rítusok is az etruszk alapítás hipotézisét erősítik.⁴²

A várost körülvevő falak (*pomerium*) kijelölése feltehetően az első etruszk királyhoz köthető. A *pomerium* létrehozásával a római közjog egyik alapvető intézménye is létrejött. A *pomeriumon* belüli hatalom kizárólagosan polgári hatalom, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy a városfalakon belül a király nem gyakorolhatta katonai jogköreit. A városalapítás rítusából fakadóan a *pomeriumon* belül nem csak a temetkezési helyek szűntek meg, és kerültek azokon kívülre, hanem minden fegyveres és harci gyűlés tiltott lett. Ez alól kivételt csak a győztes hadvezérnek a tiszteletére rendezett diadalmenet (*triumphus*) jelentette. A városfalakon belüli térben (*intra muros*) egy speciális *auspiciummal* járó polgári főhatalom (*imperium domi*) alakult ki. A polgári hatalom jellegzetes tevékenysége az igazságszolgáltatás (*iurisdictio*) lett. Az etruszk királyok idejében ez a jogkör csak az uralkodót illette meg, vagyis a „király mondta meg a jogot” (*ius dicere*, főnevesített formában *iurisdictio*). A király meghatározott ígék (*do, dico, addico*) használatával nyilatkoztatta ki az elé terjesztett ügyben hozott végső megfellebbezhetetlen ítéletét.⁴³ A királyt jogszolgáltató munkájában az őt körülvevő személyzet tagjai segíthették (a bizonyítékok vizsgálata, a kár felmérése, a peres dolog értékének felbecslése). A *pomeriumon* kívül az *auspicium* az etruszk királyt korlátlan hatalommal ruházta fel, ezt a katonai főhatalmat nevezzük *imperium militiae*-nek.

2.2 Az etruszk királyok hatalma

Az etruszk monarchia idejére a király (*rex*) egy egységesített város egyeduralkodója lett, aki a hatalmát közvetlenül gyakorolta alattvalói felett, hiszen a nemzeti arisztokrácia, a *gentes* befolyása teljesen megszűnt. Etruszk eredetűek hatalmának

⁴² Scheid, i.m. 12-18.

⁴³ BESSENÝÓ András: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében*, Budapest–Pécs 2010, 13.

attribútumai is: az élet-halál feletti hatalmat jelképező vesszőnyalábba foglalt bárd (*fascēs et securis*), a bíborpalást (*toga praetexta*) és az elefántcsontból készült trón (*sella curulis*). Kizárólagos birtokosa az állami főhatalomnak, az *imperium*nak (*imperare*, azaz „parancsolni”). Ez magába foglalja a végrehajtó és bírói hatalom egészét, háború esetén a hadsereg feletti parancsnokságot. Egyedül ő jogosult összehívni a szenátust és a népgyűlést. Mint az állam főpapja irányítja az állam védőistenei tiszteletére rendelt kultikus cselekményeket. Fontos hatalmi eszköz a király kezében az *auspicatio* joga, ami azt jelentette, hogy valamennyi jelentős állami döntésnél kikérheti az istenek véleményét, mely *auspicium* (madarak repülése, viselkedése, természeti jelenségek megfigyelése és a jóspapok általi értelmezése) alapján ismerhető meg. Az etruszk uralkodók hatalma dinasztikus jellegű volt. A király közvetlenül fordul Iuppiterhez (*auspicium* kérése), hogy megerősítést kérjen, tehát beiktatása szakrális volt, ezzel a királyi főhatalom (*imperium*) formális forrása az *auspicium* lett. Az etruszk királyok idejére ehhez még egy fontos mozzanat járul, ez pedig a *comitia curiatum* összegyűlt nép által közfelkiáltással (*acclamatio*) történő beiktatás. Ebben az időszakban még tehát nem szavazásról (nincs még *lex curiata de imperio*),⁴⁴ de egyértelműen a nép irányába történő politikai nyitásról beszélhetünk, ami még jobban megerősítette a *gentes*től való függetlenséget.

2.3 A populust létrehozó etruszk monarchia

A város alapítása és az etruszk királyi hatalom kiépítése után a polgárok tömegei is politikai elismerést kaptak. Így született meg a *populus*, amely szintén Róma etruszk uralom alá kerülésének következménye volt.

Már Tarquinius Priscus lépéseket tett a *patricius*ok ellenállásának letörésére. Ennek egyik eleme az volt, hogy a tanács (*senatus*) létszámát újabb, zömében nem a korábbi előkelőkhöz tartozó száz taggal (*novi patres*) – elsősorban etruszkokkal – bővítette ki. A meghatározó reform mégis Servius Tullius király idejére esik. Servius Tullius, aki a Vulci etruszk városból való származása ellenére római nevet viselt, feltehetően a Kr. e. 578–535 közötti időszakban uralkodott. Elképzelhető, hogy a Servius Tullius név több egymást követő hosszabb-rövidebb ideig regnáló, a görög *tyrannosz* mintájára létrejött királyokat jelöl. A mai ismereteink szerint eldönthetetlennek tűnő kérdésben való állásfoglalás nélkül megállapítható, hogy Servius Tullius Róma társadalmát az állampolgárok nagy számú homogén és kiegyensúlyozott osztályainak rendszerére építette. Ez a gondolat a *populus* széles tömegeit állította a királyi hatalom mögé, hiszen ez a reform egyértelműen a korábbi arisztokrácia előjogai ellen irányult.

A Servius Tullius névéhez fűződő reformoknak az alapját a Kr. e. VII. században végbemenő katonai hadviselési mód megváltoztatása jelentette: a görög hatásra megváltozó hadseregszervezési újítás, az úgynevezett *hoplita*, azaz a nehézfegyverzetű gyalogságra épülő harcmódor. Ez több szempontból is változásokat eredményezett. Az új katonai harcmódor először is háttérbe szorította a korábbi lovas nemességet, amely a nemzetségfők kiemelt szerepét is biztosította, s a

⁴⁴ MAGDELAIN, André: *Note sur la loi curiate et les auspices des magistrats*, RHD 42 (1964), 307–311.

nagyitőmegű gyalogos *phalanx*ok létrehozásával az itt katonai szolgálatot teljesítők társadalmi helyzetét is javította. Ez a harcmodor nem adott lehetőséget a korábbi *cliensi* kötelékek fenntartására sem. Másodsorban új katonai felszereltség jelent meg, amely a Servius Tulliusnak tulajdonítható reformok értelmében a vagyoni helyzettől függött, és az ennek megfelelő vagyoni osztályokba sorolást eredményezett. A vagyoni *census* bevezetése a polgárokat egyúttal a kötelezettségek kiterjesztésével integrálta is a római társadalomba. Harmadikként pedig lakóhely szerinti területi egységeket (*tribus*) hozott létre, amely végképp a korábbi nemzetségi társadalmi rend felbomlásához vezetett. Az új katonai szervezeti rend két szempontból is hozzájárult a korábbi egyensúlyi helyzet megváltozásához. Egyrészt a gazdagok hadseregbeli előjogai a meghatározott fegyverzet biztosításán túl ellenszolgáltatás nélkül megszűntek, másrészt egy jelentős számú szegény réteget emelt fel katonai jogokkal és kötelezettségekkel felruházva. Servius Tullius – görög mintára – a katonai kötelezettségekhez igazította a politikai jogokat, ezzel a középosztály alapjait kezdte el létrehozni. Emellett kézművesek és kereskedők Rómába való telepítésével lendítette fel a kereskedelmet és egy új, a pénz előtípusának tekinthető rendszert vezetett be, amely az *aes signatum*nak nevezett, hivatalosan elismert és darabolható bronztömbök rendszerét jelentette. Ezzel egy időben munkalehetőségeket adott, és földet is osztott, mely lehetővé tette, hogy a korábbi *cliens* réteghez tartozók magántulajdont szerezzenek, és polgárként a vidéki *tribus*okba is bekerülhessenek szavazati joggal. Reformjai eredményeképp a Kr. e. VI. századi Róma egy erős, jelentős befolyással rendelkező várossá lett (egyes becslések szerint a Tarquiniusok Rómájának lakossága kb. 100 000 fő lehetett, mintegy 30 000 főnyi férfi lakossal). Ezzel egy időben etruszk mintára Rómában is megjelentek a rabszolgák (*servi*), és a rabszolgamunka is gazdagította a várost.⁴⁵

A timokratikus elven alapuló reformok eredményeképpen új törésvonalak jelentek meg a római társadalomban.⁴⁶ Egyrészt a kellő vagyonnal rendelkezőket, akik megfelelő fegyverzettel tudtak felszerelkezni, osztályokba sorolták (*classis*). Másrészt az osztályba soroltakat további két csoportra bonthatjuk: az aktív katonai szolgálatot teljesítőkre (17-45 évesek, *iuniores*) és a tartalékosokra (45-60 évesek, *seniores*). Csak a *iuniores* vettek részt a hadjáratokban, míg a *seniores* a város védelmét biztosították. A harcokban ténylegesen részt vevő fiatal korosztály 60 *centuriát* alkotott, mindegyikben 100 katonával. A legvagyonosabbak által létrejövő lovasság (*equites*) 6 *centuriát* tett ki. A szélesebb vagyonatlan néprétegek az osztályon kívüliek (*infra classem*) csoportjába sorolhatók. Így a következő társadalmi és katonai struktúra alakult ki: *equites*- *classis*- *infra classem*. Ebben a szervezeti rendben háttérbe szorult a származás, az esetleges előjogok szerepe, a döntő a vagyoni helyzet, a *census*. Ez határozta meg a polgár katonai kötelezettségét és a politikai befolyását is, hiszen a *centuriák* számának megállapítása a politikai súlyt is érintette. Ez a szerkezet a későbbiekben is

⁴⁵ Humbert, i.m. 232-234.

⁴⁶ HEGYI Dolores – KERTÉSZ István – NÉMETH György – SARKADY János: *Görög Történelem. A kezdetektől Kr.e. 30-ig*, Budapest 2002, 136. Az egyén tekintélyét (*timéjé*) Solón előtt származása határozta meg, Solón azonban a vagyoni helyzetet tette a *timé* értékmérőjévé, és ennek megfelelően osztotta be a szabad születésű athéniakat négy vagyoni osztályba.

megmaradt azzal a módosítással, hogy a teljes *populus*-ra kiterjesztették, öt osztály felállításával.⁴⁷ Az etruszk királyok idejében azonban még maradt ez az egyszerű felosztás.

A reformok legeredetibb gondolata az volt, hogy a hadsereget egyúttal politikai erőként is elismerte. A *classis* ugyanis nemcsak a hadsereget (*exercitus*) alkotta, hanem a népgyűlés (*comitia centuriata*) alapjává is lett. Ez az újonnan kialakított népgyűlés a *populus* képviselőjévé vált, és annak nevében fejezte ki politikai akaratát. A timokratikus elvnek megfelelően a több terhet viselők több politikai jogot élveznek. A *comitia centuriata* tagjai a *pomeriumon* kívül fegyveresen gyűltek össze. A szerv politikai hatalmának keretei ekkor még bizonytalanok voltak, főbb jogkörei: a királyi javaslatokkal történő egyetértés (*acclamatio*), a közös védelem biztosítása, a hadizsákmány elosztása. A népgyűlés funkciói csak később kristályosodtak ki, de a lényeges elem, hogy a népgyűlés – még ha csak szűk körben is, de – ekkortól kezdődően tényleges döntési jogokkal is rendelkezik.

Servius Tullius király másik jelentős reformja a népesség lakóhely szerinti területekbe (*tribus*) történő beosztása volt. A város lakosságát négy *tribus*-ba sorolta (*Suburana*, *Palatina*, *Esquilina*, *Collina*), s mintegy tíz vidéki kerületet is létrehozott az *ager Romanus* területén. Így minden polgár egy területhez kapcsolódott, amelyet lakóhelye determinált, s ez jelentette a kapcsolatot a polgárjogához. A földbirtokosok (*adsidui*) a vidéki, míg a kereskedők és a tulajdonnal nem rendelkezők a városi *tribus*-okba nyertek besorolást. Ez a reform lehetővé tette a polgárok vagyoni szempontból történő újbóli beosztását, amelynek alapján a város társadalmán belül minden polgár helyét a vagyoni helyzete határozza meg. Ez a változtatás a polgárjog tartalmának másként való meghatározását is jelenti. A polgár a városállamhoz az általa megművelt föld, illetve a lakóhelye alapján kapcsolódik. A régi, a *gentés* hatalmát megtestesítő *curiák* továbbra is léteznek, hiszen a *comitia curiata* is tovább működik, de ekkortól ezek már nem a hatalomgyakorlás fő színterei. A *tribus*-ok magukba tömörítik a város polgárainak teljességét, míg a *comitia centuriata* továbbra is a kiválasztottak gyűlése. Változást csak a Kr. e. V. század politikai eseményei eredményeznek, amikor a *comitia centuriata* egyértelműen meghatározó befolyáshoz jut, és kap egyre nagyobb politikai hatalmat az új népgyűlés, a *comitia tributa* is.⁴⁸

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy az etruszk királyok idejére létrejövő városi lakosság rituálisan és jogilag is létrehozta Rómát mint városállamot. Az etruszkok által uralt hatalmi viszonyok között a régi, elsősorban földtulajdonos arisztokrácia gazdasági hatalma a megélénkülő kereskedelmi viszonyok miatt jelentéktelenebbé vált, s ezzel egy időben politikai előjogait is elvesztette, amely főként az *interregnum* és a szenátusi örökletes tagság megszűnésében volt tetten érhető. Természetesen a hatalmát veszített régi nemzetségek nem nézték jó szemmel az etruszk uralmat annak *populus*-ra támaszkodó jellege miatt. Ez a gyűlölet a későbbi köztársaság korában évszázadokon keresztül megmarad a római közgondolkodásban, s még a Kr. e. I. században Cicerónál is találkozhatunk az etruszk uralkodókra, mint despotákra történő utalásokkal. A legújabb történeti

⁴⁷ Liv. I, 43.

⁴⁸ Gaudemet 1982, i.m. 276-277.

kutatások azonban inkább azt a vélekedést látszanak alátámasztani, hogy az etruszk királyok a római polgárok körében népszerűek voltak, őket csupán a későbbi köztársasági oligarchia propaganda tevékenysége igyekezett kedvezőtlen színben feltüntetni. Mindemellett az etruszk uralkodók alatt alakult meg a római városállam, amely valamennyi szabad római polgár közössége lett. Ebben az időszakban a *populus* és a *civitas* rokon értelmű kifejezések lettek annak ellenére, hogy a nép által alkotott városállamban nem a nép gyakorolta a hatalmat, hanem az a király kezében összpontosult, s ez az osztatlan hatalom teremtette meg a köztársasági városállam alapjait.⁴⁹

⁴⁹ Bonfante, i.m. 89-97.